УДК 14.082.1

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.35.7>

МАРКСИСТСЬКІ ПІДХОДИ ДО ІНТЕГРАЦІЇ КОМУНІСТИЧНОЇ ТА РЕЛІГІЙНОЇ ІДЕОЛОГІЙ: БОГОПОШУК ТА БОГОБУДІВНИЦТВО

Валентина Куриляк

*Національний університет «Острозька академія»,
гуманітарний факультет, кафедра культурології та філософії
вул. Семінарська, 2, 35800, м. Острог, Рівненська область, Україна*

Даніїл Палій

*Український гуманітарний інститут,
гуманітарний факультет, кафедра філософії та релігієзнавства
вул. Інститутська, 14, 08292, м. Буча, Київська область, Україна*

У статті проаналізовано спроби сповідників марксизму інтегрувати (поєднати) комуністичну та релігійну ідеології. Спроба співставлення була ініційована так званими представниками богошукачів та богобудівників, котрі намагалися знайти суміжні ідеї між релігією та комуністичною ідеологією. Встановлено, що ідеальне та матеріальне можуть мати точки дотику в контексті заявленої теми лише тією мірою, якою це дозволено рамками діалектичного мислення, тому категорично заперечувати можливість адаптації матеріального та ідеального не варто, однак погоджуватися на співставлення речей, які взаємно виключають одна одну, теж недоречно, оскільки для подібних експериментів потрібні час та аналіз результатів практичного впровадження. Богобудівникам та богошукачам такої можливості на початку впровадження комуністичної ідеології не було надано. Богобудівництво як синкретична та не втілена в практику теорія не отримала позитивного відгуку серед партійної еліти та пролетаріату. Богошукачі мали деяких представників серед інтелігентного середовища та намагалися привернути їхній погляд від матерії до духу – вищого абсолюту. Як наслідок, зустрічаємо релігійні пошуки та будівництва нового бога як своєрідні особливості радянської епохи з її ідеологічними амбіціями та сміливим вираженням. Однак неможливо повною мірою прослідкувати спроби поєднання марксистської та релігійної ідеологій, оскільки такі спроби не були реалізовані в повному обсязі на практиці. Як наслідок, маємо лише теоретичні ідеї та роздуми богошукачів та богобудівників, які в теорії намагалися інтегрувати основні постулати релігії та комунізму, щиро вірячи, що в обох ідеологіях є багато спільного, а тим, що відмінне в релігії, можна знехтувати. Отже, феномен спроби інтеграції релігії та комунізму цінний в історичній, релігієзнавчій та суспільствознавчій науках, оскільки подібні соціальні експерименти є корисним уроком та джерелом знань для успішної побудови майбутніх суспільних відносин та процесів.

Ключові слова: марксизм, інтеграція, комуністична та релігійна ідеологія, богопошук, богобудівництво.

Вступ. Запропонована для дослідження тема навіть у назві містить низку взаємовиключних аспектів, які заохочують сучасних дослідників звернути увагу на радянські ідеологічні експерименти. Однак водночас питання богобудівництва в умовах насадження ідей марксизму викликає наукову дискусію, яка частково може бути пояснена обережністю дослідників. Як наслідок, сьогодні маємо незначну кількість праць, які побіжно досліджували концепції богопошуку та богобудівництва в комуністичній ідеології. Більш того, коли йдеться про можливість інтеграції марксизму з релігійним баченням світу, виникає конфлікт в аспекті «матеріалізм – ідеалізм». Цей конфлікт неодноразово намагалися вирішити

філософи, але остаточно примирити та узгодити взаємовиключні світобачення не вдалося досі. Спроби такого примирення зустрічаємо в комуністичній ідеології, лідери якої намагалися впровадити ідеї, що спрямовані на глобальну, соціально-політичну світобудову. Повністю викреслити релігійний світогляд було неможливо, тому довелося або «вимести пролетарською мітлою усяку релігійність на звалище історії» [1], або підпорядкувати, адаптувати релігію для служіння пролетарському суспільству на комуністичний манер, стираючи гострі або можливі протиріччя. Саме про цю спробу примирення та поєднання марксистської та релігійної ідеології мовитиметься у нашому дослідженні.

Аналіз наукових джерел та літератури. Дискусія навколо марксистської теорії на теренах країн, які були частиною Радянського Союзу, буде зберігатися у суспільстві до моменту, доки не сформується вичерпне історико-філософське бачення як відображення картини минулого української держави. Дослідження вважається дискусійним не лише в країнах, які були частиною Радянського Союзу, але й за кордоном. Це дає підстави вважати, що марксистські концепції для побудови соціуму є цікавими та актуальними для науковців, які з різних точок зору намагаються осмислити передумови становлення радянської ідеології. Як наслідок, маємо значну кількість праць як на теренах України, так і за її межами, однак досліджень, які б глибоко розкривали спроби представників марксизму інтегрувати (поєднати) комуністичну та релігійну ідеології в концепціях богопошуку та богобудівництва, фактично не зустрічаємо в працях українських науковців. Сьогодні маємо дисертацію Ігоря Анатолійовича Наумова під назвою «Богобудівництво А.В. Луначарського: філософсько-культурологічний аспект» (2002 рік) [2], у якій автор робить спроби окреслити сутність цього явища через призму одного з провідних радянських ідеологів. Подібною до цієї є робота Олексія Вікторовича Унилова, що має назву «Соціокультурні основи богобудівництва й богопошуку в Росії на початку XX століття» (2006 рік) [3], яка містить опис причин появи цих концепцій, не беручи до уваги аналіз зв'язків, які намагалися звести між марксизмом та релігією представники обох сторін. Отже, беручи за основу відсутність ґрунтовних напрацювань з теми інтеграції марксистської та релігійної ідеологій, вважаємо за актуальне дослідити цей напрям, особливо у зв'язку зі складними відносинами російської та української держав, які лише нещодавно (з 1991 року) почали розвиватися окремо одне від одного.

Метою дослідження є розгляд спроб адаптації марксистської та релігійної ідеологій у контексті інтеграції двох взаємовиключних світоглядних систем. Для досягнення зазначеної мети необхідно виконати низку таких завдань: проаналізувати соціально-політичний експеримент представників ідей богобудівництва та богопошуку; пояснити можливість наявності релігійного у полі матеріалізму; розкрити сутність феномена богопошуку та богобудівництва.

Виклад основних матеріалів дослідження. Перш ніж розглянути явище богобудівництва, слід проаналізувати об'єкт дослідження в контексті закономірностей виникнення цієї філософської течії в російському соціальному полі. З огляду на те, що марксизм ствердно стоїть на позиціях діалектичного матеріалізму, у якому не свідомість чи Бог створює матерію, а матерія у постійному діалектичному русі та розвитку створила свідомість, виникне справедливе питання «Про яке богобудівництво може йтися, в теорії якого виключається сам Бог?». З огляду на цю доктрину матеріалізм впадає у протиріччя з ідеалізмом, оскільки стверджує абсолютно протилежне, применшуючи значимість матерії у пізнанні, унеможливаючи розміщення ідеалізму та матеріалізму в одній ідеологічній площині, а саме в питанні первинності матеріального або ідеального. З огляду на те, що релігійна та марксистська ідеології не планували поступитися власними положеннями,

маємо такий результат: початок XX століття характеризується тим, що більшість представників інтелектуальних кіл Європи сконцентрувала свою увагу навколо пошуку відповідей щодо вирішення цієї проблеми.

Враховуючи контекст, зазначимо, що майже усі представники майбутньої партійної верхівки (Російська соціал-демократична робітничка партія, РСДРП) навчалися в університетах Відня, Берну, Цюриху, Берліну тощо та відвідували семінари, лекції, зустрічі, через що мимоволі стали носіями західноєвропейського продукту мислення. Як наслідок, розвиток теорії марксизму та соціалізму в устах предтечів комуністичного ладу набував характеру міжнародного пролетарського руху, що мав чіткі доктрини та канони, за якими мав функціонувати новий історичний етап суспільного розвитку.

Теорія марксизму передбачає, що новозбудоване суспільство буде виглядати як структурна сукупна система, в межах якої виробничі відносини формуватимуть класове розгалуження, потім політику, економіку, державу, право, мораль, філософію, мистецтво та інші сторони суспільно-класового буття. Виробничі відносини, зокрема в рамках теорії, формують розуміння релігії в суспільстві, саме цим правилом користувались ідеологи комунізму. У боротьбі з буржуазним антагоністичним суспільством застосовувалися всі можливі засоби, навіть спроби підпорядкування релігії.

З огляду на те, що суспільство країн до становлення СРСР було релігійним, а монополію у формуванні релігійної свідомості тримала православна церква, більшовики мали за мету об'єднати під власним началом класово-робітничий рух, до якого мало б включитися якомога більше прихильників незалежно від їхніх релігійних переконань. Саме тому тогочасна політична ситуація та чітко вироблена теорія обумовлювала більшовикам необхідність залучення селян та робітників поза їхніми переконаннями до боротьби проти експлуатації та давала змогу революційним шляхом «взяти у власні руки» усі суспільні сторони життя.

Після буржуазної революції 1905–1907 років, в роки жорстокої реакції та поразки соціалістичних та ліберальних сил у перехопленні влади, у суспільній свідомості вже почали формуватися пригнічені настрої, розчарування на хвилі голоду, порушень прав робітників та загальна незадоволеність наявним рівнем громадянських свобод. Поки партійні діячі покращували ідеї революції та були націлені на черговий реванш, живучи політичним життям, соціал-демократична інтелігенція під впливом ідей щодо корінних змін та реформ пропонувала філософські основи вже наявних соціально-політичних парадигм. Тогочасна російська філософія була спрямована на вирішення кризи, яка закономірно виникла в результаті суспільного неспокою. Ця соціально-політична криза стала викликом для більшості мислителів російської філософської думки, а її вирішення – необхідним завданням.

Окреме місце в роздумах про місце ідеалістичного у наступному стані історичного матеріалізму посідає релігія. Серед соціал-демократичної інтелігенції питання релігії обговорювалося не гостріше, ніж політичні чи економічні, поки Володимир Ленін не оголосив релігію «приватною справою» [4] в рамках досягнення політичної свободи окремих пролетаріїв. В. Ленін наголошував на тому, що необхідно зосередитися на корінних питаннях влади, оскільки «реакційна буржуазія не була здатна розосередити пролетарські сили щодо питань релігії» [4]. Проте це питання в партійній повістці не було залишене: «по відношенню до партії соціалістичного пролетаріату релігія не є приватною справою» [4], до нього під час досягнення диктатури сам пролетаріат ще повернеться.

У програмі РСДРП на той час ще не було чітко прописано положення про атеїзм, який для більшості членів партії посідав фундаментальне місце у світоглядній системі.

«Культ науки», «науковість» або «наукове світобачення» виступало зброєю проти «непослідовності християн» та «ідеалістичних упереджень», тому, відповідно до тогочасної парадигми наукового знання та вимог боротьби з «буржуазною теологією», атеїзм включено більшовиками в стратегію їхньої пропаганди, що не давало місця жодним ідеалістичним ідеям.

Богопошук. Водночас серед російської інтелігенції почався розвиток філософсько-релігійного руху богошукачів (не плутати з богобудівниками). Представники руху богошукачів зберігали жагу до присутності трансцендентного начала, критикували матеріалізм і марксизм за применшення особистісного начала на користь колективного. Богопошук мав характер навколомістичного угруповання, де основне завдання полягало не в пошуку «нового Бога», а в пошуку «нових стежин до Бога». Саме цим богошукачі намагалися реабілітувати становище Церкви та цінність релігії у мінливому суспільстві та запропонувати інші спроби досягнення вершин релігійного розуму.

До плеяди богошукачів включені прізвища вкрай ідеалістичних мислителів російської філософії, а саме Миколи Олександровича Бердяєва та Сергія Миколайовича Булгакова. Вони віддавали перевагу роздумам, а не чітко вираженій практиці, саме це й відрізняло їх від соціалістів. Сподвижники цієї течії релігійного напрямку не збиралися жертвувати матеріальними чи особистісними благами заради суспільного щастя, як це пропонували творці соціалізму, але поговорити про «високе» були готові. На їхню думку, революція повинна статися не зовні за допомогою перерозподілу багатства та зміни соціального ладу, а всередині – там, де людина шукає Бога та долучається до найвищих цінностей.

Богошукачам був властивий філософський соліпсизм, який стверджував неіснування навколишнього світу, яке «насправді» створюється свідомістю. Вони вважають, що вся матерія – штучна об'єктивація реальності, плід роботи свідомості. Такий епістемологічний погляд був розгромлений ушент Володимиром Іллічем Леніним у праці «Матеріалізм та емпіріокритицизм», де недолугість цієї філософії була помічена у виключному існуванні лише індивіда та його свідомості, що ставилося в докір ідеалістичному табору філософії [5].

Богопошук слід назвати «типовим кадетським політичним проектом» ліберальної буржуазії, яка жодним чином не збиралася жертвувати заради суспільного блага та не вагалася рятувати пролетаріат від класового пригнічення. Незважаючи на це, матеріальний світ виявився нецікавим буржуазній філософії, та їм було достатньо звернути мислення до абстрактного, коли вся країна потерпала від реального занепаду політико-економічної структури країни [6]. Цим самим вони затвердили свою віддаленість від політичних процесів, пропагуючи вирішення будь-яких проблем через звернення до вищого розуму – пошуку його у вищих сферах свідомості.

У богошукачів було мало чого спільного із соціалістами, оскільки вони не вагалися зводити протиріччя до однієї суми та не схилилися до сухого матеріалізму, який суперечив ідеалістичним нахилам богошукачів. Вони стверджували, що народ у своїй сутності релігійний, тому порятунок прихований у релігійності народу, який необхідно підіймати. Тільки народу необхідно допомогти «знайти» такого бога, якого б однаково і з задоволенням визнала суспільство.

Релігійний соціалізм. Релігійні пошуки закінчилися на ідеалістичній ноті, бо В. Ленін та його соратники були завзятими та стійкими в критиці ідеалізму, вони не могли допустити поширення ідеалістичного в лоні матеріалістичного марксизму, тому ревно слідували доктринам марксизму у побудові нового суспільно-політичного ладу. Філософії та релігії приділялась особлива увага, тому що ідеї та віра викликали серед російської

інтелігенції зацікавленість, відповідно, небезпеку у спорудженні комунізму. Отже, соціалістам або доводилося захищатися на філософсько-політичному просторі від протилежних поглядів, або підкорити послідовників таких поглядів до загальносоціалістичного, навіть комуністичного будівництва. Залучення двох таборів філософії до одного звучало досить привабливо у соціал-демократичних колах. Певна незадоволеність матеріалістичним компонентом у марксизмі провокує соціалістично мислячих діячів до пошуку інших філософських концептів, якими можна буде привести релігійних вірян до соціалістичної мрії, тому запит на соціалістичну ідею та релігію отримав поштовх та мотивацію для його переоцінювання.

Релігійний соціалізм відомий як цілий напрям суспільної думки, який прагне надати соціалізму релігійного відтінку (або релігії надати соціалістичного характеру) на підґрунті, що та й інша мають схожості щодо базових принципів. Діячі основних релігій виявили, що в їхніх священних книгах уявлення про людське суспільство схоже із соціалістичними принципами та ідеями, після чого утворювалися релігійні соціалістичні рухи по всьому світі.

Ті, що не вписувалися в «кадетський проєкт» богопошуку через жагу до соціалістичних ідей, також почали вбачати схожість. Цих представників вже не влаштовували «далекі роздуми про абстрактне», як у богошукачів, коли матеріалістичному соціалісту необхідно надати конкретне «керівництво до дії», тобто охопити релігійне мислення свіжим соціалістичним баченням моралі, етики, блага тощо. Революціонери жадали розширити протестне поле незадоволень за рахунок залучення до революції різних релігійних груп. Неодноразово запрошувалися до революційного поступу різноманітні релігійні общини, часто нестандартного «розливу», а саме старовіри, хлисти, молокани, толстовці та інші нетипові вірування. Помітно, що революціонери залучали вірян за принципом «ворог мого ворога – мій друг», тобто неортодоксального обряду, бо саме для них не було сформовано комфортного існування в умовах тогочасної монополії РПЦ. Як наслідок, це зіграло свою роль у революційних зверненнях.

Таких релігійних соціалістів зовсім не зупиняло вороже ставлення РСДРП до релігії, тобто знаходилися ентузіасти, які вбачали за необхідне цю інтеграцію як щодо участі в революції, так і в синкретичному (поєднавчому) сенсі. Однак перш ніж підійти до релігійного ідеалізму з боку політико-соціального матеріалізму, необхідно розкрити сутність обох та методично зіставити їх положення, стираючи усілякі протиріччя. Таку спробу намагалися звершити Анатолій Васильович Луначарський та Володимир Олександрович Базаров (Руднєв).

Не дивно, що до суто матеріалістичного вчення проникали ідеалістичні компоненти у вигляді релігії. Це пояснює природню жагу людини до віри, якої не так легко позбутися. Розуміючи це, соціал-демократи намагалися взяти гору над релігійним, тобто підкорити релігію комуністичній ідеології, доводячи їхню подібність. Їм довелося визнати це, оскільки дві ідеології, на їхню думку, співзвучні в проповідях ідеалів соціальної справедливості, свободи, рівності та братерства. Досліджуючи історію раннього християнства, Сергій Михайлович Булгаков, коли йому дали розпорядження від Вищого Церковного Управління (ВЦУ) засудити соціалізм та надати матеріальну базу для церковної анафеми соціалістичним безбожникам, у своїй попередній доповіді зазначив, що для такого засудження соціалізму взагалі, як відомої системи економічної і соціальної політики, немає жодних підстав ні в Євангелії, ні в православному переказі. Навіть, навпаки, знаходимо заповідь соціальної любові та справедливості, піклування про трудящих і обтяжених, про що й питають в усіх на Страшному суді Христовому. Соціалізм для християнина має при-

кладне значення, тобто це питання не світобачення, а практичної етики, кажучи словами К. Маркса, «керівництво до дії» [7].

Окрім Сергія Михайловича, про таку схожість говорив Микола Олександрович Бердяєв та Анатолій Васильович Луначарський. М. Бердяєв незабаром був готовий себе визнати «християнським соціалістом» [8], коли А. Луначарський, вже будучи більшовиком, видає двохтомне дослідження «Релігія і соціалізм». Спочатку, навчаючись в Цюріху у лідера другої хвилі позитивізму Ріхарда Авенаріуса, молодий Анатолій Васильович дізнається у нього про вчення Карла Маркса та Фрідріха Енгельса. Великий вплив на А. Луначарського справили позитивістські (ідеалістичні, за оцінкою В. Леніна) погляди Р. Авенаріуса, які вступали в протиріччя з марксистськими ідеями.

Метою двохтомної праці А. Луначарського «Релігія і соціалізм» стало створення зв'язків філософії матеріалізму з «релігійними мріями» минулого. У праці були висловлені ідеї емпіріокритицизму в єдності з марксистським ученням. Проти подібного синкретизму жорстко виступив вождь пролетаріату, голосно заявляючи йому про суперечливість матеріалізму та емпіріокритицизму в однойменній праці. Незважаючи на болісну критику, А. Луначарський зберігав вірність ідеям (нехай і суперечливого складу) та напружував їх у структурну філософсько-релігійну пролетарську систему. Намагаючись подолати дуалізм буття й мислення (матерії і свідомості), А. Луначарський слідом за О. Богдановим стверджував, що матеріальне та ідеальне протистоять один одному, як різні стадії організації одних і тих же елементів. На такому началі ґрунтувалась ідея богобудівництва.

Богобудівництво не слід плутати з богопошуком. Богобудівництво – релігійно-філософська та ідеологічна течія всередині російської соціал-демократії, сутність якої полягала у створенні (будівництві) нової, найвищої релігії – релігії без Бога, «релігії наукового соціалізму». Вона заснована на ймовірній схожості соціалістичного та християнського вчень, де доктринальним засновником вважається А. Луначарський.

Очевидний синкретизм богобудівництва має перед собою таку філософську мету: гармонійно поєднати тих, між ким виникає непробачна ворожнеча; залучити до руху ідеалістичні групи та використати їх. Першим, хто почав цю спробу втілювати, був А. Луначарський, якого пізніше призначать народним комісаром з питань просвітництва. Його «правою рукою» у становленні богобудівництва виступив Олександр Олександрович Богданов (Малиновський).

Філософське підґрунтя богобудівництва впливає із захоплень А. Луначарським та О. Богдановим ідеями чергового «поєднання несумісного», а саме марксизму з емпіріокритицизмом, який на російському ґрунті в роботах О. Богданова (Малиновського) набув форми емпіріомонізму [9]. О. Богданов, який до кінця життя залишався ідейним марксистом та одночасно захопленим «новими емпіриками» Е. Махом та Р. Авенаріусом, вибудовував нову співставну форму наукового позитивізму з філософією К. Маркса. За змістом винайденого О. Богдановим терміна зрозуміло, що концепція відштовхується від розуміння досвіду, що все, що чуттєво (завдяки органам чуття) сприймається людиною, таким лише для неї й існує. Монізм (єдине) вказує на гносеологічну думку, що все ж таки тяжіє до єдиного. У сукупній структурі це сформувалося у думку про єдність досвіду, що могло надавати індивідуальні орієнтири у досягненні загального блага. Нині така філософія оцінюється як суб'єктивно-ідеалістична, яка не була відома західним філософам і жорстко розгромлена В. Леніним та Г. Плехановим.

Потрібно відзначити, що богобудівельники розуміли релігію не як віру в надприродні сили, а як ціннісну орієнтацію та зняття протиріч між ідеалом і дійсністю. «Релігія, – писав А. Луначарський, – це таке мислення про світ і таке світовідчуття, яке психоло-

гічно дає змогу відчувати контраст між законами життя і законами природи» [10]. Релігія мала стати для кожного соціаліста «прикрасою» соціалістичної ідеології, її свіжим наповненням. Для розквіту соціалістичної свідомості у суспільстві необхідне поєднання міцного марксизму з релігійним спрямуванням до ідеального. Для досягнення будь-якого ідеалу всі засоби до нагоди, і соціалістичний ідеал – не виняток.

Для А. Луначарського його концепція уявлялася величним феноменом, що втілює в собі красу, розум, волю, гуманізм, тобто найпотаємніші бажання і сподівання пригноблених народних мас, що дає рішення усіх болісних питань життя, у тому числі таких особистісних проблем, як любов, надія, страх смерті, туга, самотність, які не підвладні науці [11]. Слід нагадати, що соціалізм базується на строго науковому методі, але те, що науці не підвласне, а саме іманентні категорії буття, для пролетарія буде мати пояснення у вченні з релігійним підґрунтям – у богобудівництві, для чого, власне, він і був запропонований.

Тут релігія набуває інакшого трактування: вона більше не розуміється в класичному релігієзнавчому сенсі. Відтоді релігія могла стати служницею ідеології, а її носії мали об'єднатися навколо будівництва нового суспільного ладу – соціалізму. Тепер не Бог – вища сила, а пролетаріат, який має бути готовим до боротьби за реалізацію себе, і саме він у цій боротьбі стає богом. Кожен окремий пролетарій стає цим богом і свідомо керується у єдиному колективі єдиними благами. «Людина людині – бог», – так влучно можна описати стан стосунків у цій формі суспільства. Однак перш ніж такого досягти, цього необхідно прагнути, «будувати» такого бога в обличчі колективу. Богобудівництво є не чим іншим, як «будуванням» нового бога, яке виражається у прагненні до суспільного ідеалу. Це релігія нової людини, яка конкретизується в науковій теорії та практиці марксизму.

Богобудівники активно пропагували свої погляди серед робітників та інших верств населення. У 1909 році на острові Капрі (Італія) вони організували школу для робітників, а саме «літераторський центр богобудівництва», як її називав В. Ленін, або Капрійська школа, яка була створена за підтримки російського пролетарського письменника Максима Горького (Олексія Максимовича Пешкова).

Синкретизація релігії, науки та марксизму, створення суспільного буття пролетаріату постало завданням групи «Вперед», яка буда заснована в результаті зближення богобудівників з політичними позиціонерами одзовізму та ультиматизму (позиції стосувалися бачення дій щодо Державної Думи). На думку В. Леніна, вони виявилися ворогами партії, які спотворювали марксизм ідеалізованими формами, позитивістською наївною філософією та дещо грубим підходом до революційної справи [12]. Богобудівникам були властиві догматизм та сектантство, що не поміщалось в структуру пролетарського марксизму. А. Луначарський неминуче вступає в суперечку з В. Леніном та Г. Плехановим у таких питаннях:

- 1) місце ідеалізму в матеріалістичному світі;
- 2) основи марксизму та помітне відхилення від нього;
- 3) філософський соліпсизм.

Усі вищезазначені позиції, на думку значної частини партії, завдають шкоди соціал-демократичній діяльності. Однак А. Луначарський після нищівної критики своєї діяльності представниками комунізму не міг утримувати успіх та консолідувати навколо своїх ідей соціалістів. Хоча, за Г. Плехановим, надприродне виганяється науковим реалізмом, і для релігії немає більше місця [13], наука й релігія несумісні, оскільки ідея бога не організує народні маси, а присипляє, відволікає їх від боротьби за своє визволення, як, власне, вважав вождь.

Релігійні імпульси разом з войовничими безбожниками йшли в унісон із соціал-демократами та їхнім ідеологічним полем. Г. Плеханов визнав корінну необхідність у релігії

для російського суспільства, інакше кажучи, за його словами, мовчання у цьому питанні може призвести до гірких наслідків. Однак він не вбачав за потрібне використовувати релігію в пролетарському русі. Подібно до В. Леніна, він погодився з тезою про «приватний характер релігії» для пролетарія, який залишається у таборі строгих соціалістичних науковців. У богобудівництві В. Ленін вбачав небезпеку в обеззброєнні робітничого класу, відволіканні від першочергових завдань підготовки та збирання сил для розгортання революційної боротьби [14]. На цьому будувалась чергова партійна боротьба «за чистоту ідеології».

Богошукачам не вдалося відстояти свій рух, оскільки релігійні групи не включилися активно в революцію, а ті, хто залишився, повернулися до РСДРП і, відповідно, розчарувалися у власних прагненнях. Якщо марксизм ґрунтується на суто науковому методі, тоді ні про які релігійні установки в новому пролетарському колективі не може йтися. В. Ленін постійно нагадував, що відмінності у світогляді не повинні служити перешкодою для класового співробітництва трудящих, не повинні заважати єдності їхніх дій під час вирішення життєво важливих проблем, що хвилюють як вірян, так і невірян. Незважаючи на те, що наміри були благими, вони були зовсім не релігійними або релігійними в останню чергу, тому треба було діяти рішуче, як вважав вождь пролетаріату.

Атеїзм як партійно-наукова доктрина з'явилась як на хвилі розквіту культу науковості, так і за вимогою боротьби з буржуазною теологією, що, на думку Володимира Ілліча, служила правлячому класу та сприяла пригніченню робітничого. Розуміючи, що загострювання уваги на питаннях релігії буде «слизькою» справою та зіграє на руку буржуазії у розконцентруванні робітничих сил у боротьбі за свої права, соціал-демократи на чолі з вождем карбували марксистську ідеологію від ідеалістичних домішків. Цьому сприяла строга наукова доктрина РСДРП, яка була невідступна у фундаментальних питаннях.

Проте довести роль ідеального у служінні матеріалістичному майже вдалося. У філософській системі М. Бердяєва благі наміри марксизму розглядаються як ідеалізм – влада пролетарського духу; у М. Булгакова наявна співзвучність соціалістичних ідей з Євангелієм, що не дало йому можливості звинуватити соціалізм анафемою; у А. Луначарського досягнення культурно-духовного звершення можливе за гармонійного розвитку духовного (ідеалістичного) начала пролетаріату у взаємному поєднанні з науковим світоглядом. Все це є великим експериментом інтелектуальних еліт у соціальній побудові, який сам по собі є цінним у практичній історичній діалектиці.

Порівняльний аналіз богопошуку та богобудівництва, по-перше, вимагає обережності в розумінні релігії та практичного застосування її ідей, по-друге, надає більш широкі пояснення цих явищ та їхніх взаємодій. Ці дві ідейно-релігійні течії мали перед собою єдиний історичний виклик, а саме подолання суспільної духовної кризи, яке визначено, за К. Марксом, суспільним буттям. Релігія перетворилась на «поклоніння інакшому богу», який зможе задовольнити потреби суспільства; на форму практичного ідеалізму, коли релігія об'єднує суспільство за загальноціннісними критеріями; на релігію, яка розширить популярні тоді естетичні ідеологічні вимоги моральними вимірами.

З «відсталі релігії» бралось все, що могло задовольнити сучасні ідеї і діяти заради їхнього розвитку. Невдала компіляція щодо цього виявилась закономірною. При цьому не можна стверджувати, що марксистки навідріз відмовились від релігії, навпаки, із марксизму намагалися створити релігію, що з точки зору «рафінованого» матеріаліста є відхиленням. У К. Маркса ми не знаходимо жорсткого несприйняття ідеалізму та релігії; лише те, що «релігія – опіум для народу», тобто пристрасть, яка притупляє людину чи є панацеєю в разі побутових та духовних проблем. Десь таким чином її бачив Анатолій Васильович Луна-

чарський, що запропонував замість Бога Живого – бога-суспільство, точніше, пролетаріат. «Будування» бога, яке практикували деякі соціал-демократи, є масштабною спробою залучити на релігійному полі людей, що будуть готові боротися за соціальні права та блага.

На відміну від богобудівників, богошукачі нічого не будували. Богошукачі – теоретики радянської душі, яких запевняли в природньому пошуку бога, навіть коли його більше не знаходять. За їхніми спостереженнями, майже вся російська література є життєвим документом, яка свідчить про богопошук, духовну жакобу душі у віднайденні вичерпної відповіді. Складно людині визнати механістичне становище світу, де вона – високоорганізована машина, суспільство – машина, і між ними встановлені механізми їхньої взаємодії, що відхиляє наявність природнього. Богошукачі шукають бога, богобудівники будують його, пропонують нового, вводять ледве не єдину ідеалістичну практику філософії в історичному русі.

Ці та інші філософії існували ще довго після Жовтневої революції в емігрантських колах. Традиція поєднування існує досі як популярна філософська практика та можливість винайдення нових, інших, можливо, неіснуючих форм мислення/суспільства/ідеї тощо. Як наслідок, не потрібно будувати церкву та формувати релігійну спільноту, коли суспільство є свідомим пролетаріатом або церквою для себе, релігією для самих себе, зрештою, є саме собі богом.

Висновки. В результаті проведеного дослідження слід зазначити таке.

Соціалізм та релігія, або матеріалізм з ідеалізмом, можуть мати точки дотику тією мірою, наскільки це дозволяє відповідно окреслене діалектичне мислення. Матеріалізм може мати у власному філософському арсеналі ідеалістичні вкраплення, але наскільки це дозволить його фундаментальна ідеологічна база. Як наслідок, не потрібно виключати можливість адаптації несумісних концепцій, але й погоджуватися на подібне співставлення (порівняння) надоречно, доки не буде проведено довгострокового повноцінного практичного експерименту.

Інструменти релігії та філософії мали власну роль та місце у формуванні комуністичної ідеології та революційній справі соціалістичного руху. Богобудівництво як синкретична та не втілена в практику теорія не мала позитивного відгуку серед партійної еліти РСДРП та серед пролетаріату. Богопошук – містичне бачення окремих представників інтелегентного середовища радянської еліти, що намагалося повернути погляд від матерії до духу – вищого абсолюту. Як наслідок, зустрічаємо релігійні пошуки та будівництва нового бога як своєрідні особливості радянської епохи з її ідеологічними амбіціями та сміливим вираженням.

Неможливо повною мірою прослідкувати спроби поєднання марксистської та релігійної ідеологій, оскільки такі спроби не були реалізовані в повному обсязі, тобто так, як були задумані в теорії. У практичному сенсі невідомо, які б форми винайшла та чи інша розглянута ідея з урахуванням усіх факторів, які на неї впливають. З огляду на поставлені завдання ідеолог піде на будь-які спроби подолання протиріч, якщо йому важливо, щоб його концепція втілювалася в життя. Соціалістів умовно можна поділити на два табори за ознакою релігійності – жаги до ідеального, яку не можна виключати в жодному матеріалістичному баченні (і навпаки).

Ідеологічне порозуміння релігії із соціалізмом викликає обурення через наявні протиріччя в кожній із них. Як наслідок, маємо гостру дискусію в обговоренні та дослідженні цього питання. Стосовно них можна дозволити собі висловлення, що практичне є вагомим за теоретичне, навіть якщо теорія/концепція/вчення звучить багатообіцяюче. Привселюдний пошук або будівництво бога виявилось типовою його заміною, притому

що ті та інші вірили у власні благі наміри. Феноменальність кожного цінна в історичній, релігієзнавчій та суспільствознавчій науці, оскільки ще десятками років буде залучати до дискусій та досліджень науковців різних рівнів, зокрема філософів.

Список використаної літератури

1. Из проекта программы КПГ от 1922 год, и объяснение программы по национальному и социальному освобождению немецкого народа. Прокламация ЦК КПГ от 24 августа 1930 года. URL: https://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_de&dokument=0006_kpd&object=translation&l=ru.
2. Наумов И. Богостроительство А.В. Луначарского: философско-культурологический аспект : дисс. ... канд. философ. наук : спец. 09.00.13. Санкт-Петербург, 2002. 129 с.
3. Унылов А. Социокультурные основания богостроительства и богоискательства в России начала XX века : дисс. ... канд. ист. наук : спец. 24.00.01. Саранск, 2006. 126 с.
4. Социализм и Религия. Великие люди – Атеисты. URL: <http://atheism.su/socializm-i-religiya>.
5. Ленин В. Материализм и эмпириокритицизм. Москва : Звено, 1909. 352 с.
6. О религии и церкви – церковь и буржуазия. Ленин: революционер, мыслитель, человек. URL: <https://leninism.su/works/115-conspect/4245-o-religii-i-tserkvi.html?start=21>.
7. Булгаков С. Православие и социализм; христианство и социализм. URL: http://ecsocman.hse.ru/data/823/792/1219/002_Bulgakov_111-131.pdf.
8. Бердяев Н. Философия неравенства. Письмо девятое «О социализме» / сост. и отв. ред. О. Платонов. Москва : Институт русской цивилизации, 2012. 624 с.
9. Богданов А. Эмпириомонизм. Москва : Республика, 2003. 400 с.
10. Луначарский А. Религия и социализм. Санкт-Петербург : Шиповник, 1908. 230 с.
11. Луначарский А. Будущее религии. Санкт-Петербург : Образование, 1907. 21 с.
12. Никишов С. Ленин о богостроительстве и богоискательстве. *Наука и религия*. 1979. URL: <http://www.etheroneph.com/antireligiya/199-lenin-o-bogostroitelstve-i-bogoiskatelstve.html>.
13. Плеханов Г. О так называемых религиозных исканиях в России. Москва : АН СССР, 1957. 608 с.
14. Ленин В. О фракции сторонников отзовизма и богостроительства. Москва : Государственное издательство политической литературы, 1968. 627 с.

MARXIST APPROACHES TO THE INTEGRATION OF COMMUNIST AND RELIGIOUS IDEOLOGIES: SEARCH FOR GOD AND BUILDING

Valentyna Kuryliak

*National University of "Ostroh Academy",
Faculty of Humanities, Department of Cultural Studies and Philosophy
Seminarska str., 2, 35800, Ostroh, Rivne region, Ukraine*

Daniil Palii

*Ukrainian Institute of Arts and Sciences,
Faculty of Humanities, Department of Philosophy and Religious Studies
Institutskaya str., 14, 08292, Bucha, Kyiv region, Ukraine*

The article analyzes the attempts of Marxist confessors to integrate (combine) communist and religious ideology. The attempt to compare was initiated by so-called representatives of God-seekers and God-builders, who tried to find similar ideas between religion and communist ideology. It is established

that the ideal and the material can have points of contact in the context of the stated topic, only to the extent that it is allowed by the framework of dialectical thinking. Therefore, it is not necessary to categorically deny the possibility of adaptation of the material and the ideal, but to agree on the comparability of things that are mutually exclusive is also inappropriate, because such experiments require time and analysis of the results of practical implementation. God-builders and God-seekers were not given such an opportunity at the beginning of the introduction of communist ideology. God-building as a syncretic and not put into practice theory did not have a positive response among the party elite and the proletariat. The seekers had some representatives among the intelligentsia and tried to attract their gaze from matter to spirit – the highest absolute. As a result, we find the religious search and construction of a new god as a peculiar feature of the Soviet era with its ideological ambitions and bold expression. However, it is impossible to fully trace attempts to combine Marxist and religious ideologies; as such attempts have not been fully implemented in practice. As a result, we have only the theoretical ideas and reflections of seekers and God-builders, who in theory tried to integrate the basic tenets of religion and communism, sincerely believing that both ideologies have much in common and that what is different in religion can be ignored. Thus, the phenomenon of trying to integrate religion and communism is valuable in historical, religious and social science. As such social experiments are a useful lesson and source of knowledge for the successful construction of future social relations and processes.

Key words: Marxism, integration, communist and religious ideology, god search, god construction.